

עבודה במחקר תאי זרע

שאלה¹

אני משמשת כאמבריולוגית במעבדת זרע שמנוהלת על פי ההלכה, והציעו לי במקום אחר לעבוד במחקר על תאי זרע. כחלק מהעבודה, עליי לפנות מדי פעם לאנשים שהביעו נכונות לתרום זרע לצורכי המחקר ולבקש מהם לתת זרע למחקר. כמו כן, ייתכן מאוד שבשלב מסוים יהיה עליי לגייס תורמי זרע חדשים. מצד אחד, אני חוששת שבעבודתי אעבור על איסור של 'לפני עיור לא תתן מכשול' בהכשלת אנשים בהוצאת זרע לבטלה. מצד שני, אם המחקר יצליח, ייתכן שאוכל לסייע באופן משמעותי בקידום הפוריות בעם ישראל ועל ידי כך לזכות אנשים רבים בקיום מצוות פרייה ורבייה. האם הדבר מותר?

א. נתינת זרע לצורכי מחקר

ראשית יש לדון האם נתינת זרע לצורכי מחקר כרוכה באיסור של הוצאת זרע לבטלה, או שיש היתר בדבר. אמנם מקובל להתיר לתת זרע לצורך בדיקות וטיפולי פוריות בתנאים מסוימים,² אבל יש לומר שדווקא שם התירו, מכיוון שמדובר בנתינת זרע לצורך קיום מצוות פרו ורבו, אך בנתינת זרע לצורכי מחקר, אף שייתכן שתהיה בכך תועלת לקיום מצוות פרו ורבו, אין הזרע עצמו משמש לקיום המצווה אצל האדם עצמו, אלא רק בעתיד ייתכן שתהיה מכך תועלת לאחרים.

אמנם מצאנו, שהתירו לתת זרע גם לשם תועלות אחרות שאינן קיום מצוות פרו ורבו:
1. הגמרא (יבמות עו ע"א) דנה באופן האפשרות של בדיקה על מנת להכשיר אדם לבוא בקהל בקביעה שאיננו כרות שופכה. בדיקה זו כרוכה בהוצאת שכבת זרע:
היכי עבדינן? אמר ליה: מייתנין נהמא חמימא דשערי ומנחינן ליה אבי פוקרי, ומקרי וחזינן ליה.³

1. הערה כללית: אין ללמוד ממקרי ההיתר המובאים בתשובה הוראה כללית להיתר באותם מקרים. מטרת הבאת המקרים הללו היא אך ורק למצוא צד היתר לאותה עובדת, שאינה מוציאה את הזרע בעצמו, כדי שלא תעבור על איסור 'לפני עיור'.
2. לסקירה ממוקדת של השיטות השונות במתן זרע לצורך בדיקות וטיפולי פוריות, ראה במבוא ההלכתי-רפואי לשו"ת פוע"ה – פוריות, יחסין וגנטיקה, פרק ג (עמ' 18-21) ופרק ה (עמ' 29-30).
3. תרגום: כיצד עושים? מביאים לחם שעורים חם ומניחים על נקב בית הרעי, ורואה קרי ובודקים מהיכן יצא הקרי.

מכאן למד שו"ת 'שאלת יעב"ץ'⁴ שמותר לצורך מצווה להשחית זרע, ואפילו ביד, והסכימו איתנו ה'עזר מקודש'⁵ ושו"ת 'אחיעזר'⁶ אמנם ה'ים של שלמה'⁷ כתב שההיתר האמור בגמרא להוצאת זרע הוא רק בגרמא כמו שמתואר בגמרא, שהרי ביד חייב מיתה, וכן פסק ב'אגרות משה'⁸ שבהוצאת זרע ביד יש איסור נפרד של 'לא תנאף', שאותו לא התירו, אך שו"ת 'עזרת כהן'⁹ כתב ששם ההיתר היה רק בגרמא מכיוון שאין צורך בידיים, אך כאשר אי אפשר להוציא זרע בגרמא, ניתן להתיר גם בידיים.¹⁰ אך ייתכן שההיתר שם הוא בסופו של דבר לצורך קיום מצוות פרו ורבו לאדם עצמו (שהרי אם לא יינשא, לא יוכל לקיים את המצווה), ולכן אינו לבטלה.

2. נאמר בגמרא נדרים (כ ע"ב):

ההיא דאתאי לקמיה דרבי, אמרה לו: רבי, ערכתי לו שלחן והפכתי! אמר לה: בתי, תורה התירתיך, ואני מה אעשה לך.

מדבריו של רבי עולה שאף אם הפיכת שולחן אינה הדרך הרגילה של ביאה, הרי שאי אפשר לאסור את הדבר. התוספות (יבמות לד ע"ב ד"ה ולא כמעשה) הוכיחו שכוונת 'הפכו' היא ביאה שלא כדרכה והוצאת זרע שלא במקום.¹¹ על כך הקשו שם, כיצד ייתכן שרבי התיר את הדבר, הרי הגמרא ביבמות (לד ע"ב) אסרה ביאה שלא כדרכה? בתשובתו הראשונה ענה ר"י שמדובר בלא הוצאת זרע, וכך כתב גם הרמב"ם¹² אך בהמשך הוסיף (שם):

עוד אמר ר"י דלא חשוב כמעשה ער ואונן אלא כשמתכוין להשחית זרע ורגיל לעשות כן תמיד אבל באקראי בעלמא ומתאוה לבא על אשתו שלא כדרכה שרי.

ה'בית יוסף'¹³ הביא דברי ר"י אלו וכתב עליהם שקשה מאוד להתיר דבר כזה ו'שומר נפשו ירחק מזה', אבל הרמ"א (סי' כה סעיף ב) הביא גם דעה זו, תוך הוספת 'כל המקדש עצמו במותר לו קדוש יאמרו לו'. ב'עזר מקודש' (סי' כג סעיף ב) הבין שלדעה זו אין כלל איסור הוצאת זרע לבטלה באופן חד פעמי, ואף על פי שכתב שאין להתיר זאת לכתחילה, יש בזה כ'תריס לפני הפורענות'. לעומת זאת, שו"ת 'אגרות משה'¹⁴ הקשה,

4. שאלת יעב"ץ, ח"א סי' מג.

5. עזר מקודש, סי' כג סעי' ב.

6. שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' כד; אלא שהיתרו שם היה לצורך פרייה ורבייה, ויש מקום לומר שאין זה נקרא לבטלה.

7. ים של שלמה, יבמות פ"ח סי' טו.

8. אגרות משה, אהע"ז ח"א סי' ע; שם סי' עא; ח"ב סי' טז; שם סי' יח; ח"ג סי' יד.

9. שו"ת עזרת כהן, סי' לה.

10. אמנם כאן כשדנים באיסור 'לפני עיור' מצד האישה, ייתכן שאף לאוסרים נתינת זרע ביד בכל מקרה לא יהיה איסור של 'לפני עיור', שכן האנשים שפונים אליהם יכולים להוציא זרע באמצעות מכשיר ייעודי, ולא בידיים, שאז ניתן לראות זאת כהוצאה בגרמא.

11. אמנם למעשה, ראה במאמרינו 'דעת הרמב"ם בביאה שלא כדרכה' (אסיא צז-צח, עמ' 141-149), שבאופן רגיל אין לעשות שימוש בהיתר בעייתי זה.

12. רמב"ם, הל' איסורי ביאה פכ"א ה"ט.

13. בית יוסף, אבה"ע, סי' כה.

14. אג"מ, אה"ע ח"א סי' סג ענף ג.

שאם ביאה שלא כדרכה נחשבת להוצאת זרע לבטלה, הרי תהיה אסורה אפילו באופן אקראי, ואיך אפשר להתיר פעם אחת לעבור על איסור? תשובתו היא שכאשר מטרתו של הבעל לקיים מצוות עונה ולשמח את אשתו, אין בכך איסור הוצאת זרע לבטלה, ולכן אף על פי שמתאווה לבעול שלא כדרכה, נחשב שיש בזה צורך לחיי הנישואין ומותר, כדי להטעימו טעמא דאיסורא, אך כשזה באופן קבוע ולא באקראי כבר אי אפשר לומר שמתאווה לזה, שכן הנאתו פחותה בכך וטעמא דאיסורא כבר טעם, וממילא נחשב שכוונתו להוציא זרע ולא לצורך רגיל של חיי הנישואין, ואסור. כך נראה גם ממה שכתב שו"ת 'עזרת כהן' (שם), שבאופן זה, שזה 'ליתובי דעתיה', יש בזה קצת מצווה וממילא אין זה לבטלה.

3. כתב ה'ספר חסידים' (סי' קעו), שמי שמתירא שייכשל חס ושלום באיסור אשת איש או באיסור נידה, מוטב שיוציא זרע לבטלה, ואם כן אנו רואים שהתיר לו לעבור על איסור הוצאת זרע לבטלה כדי שלא ייכשל באיסור חמור יותר. דברים אלו הובאו להלכה על ידי ה'חלקת מחוקק'¹⁵ וה'בית שמואל'¹⁶. אך יש לציין שאין מדובר כאן על היתר לעשות זאת, שכן ה'ספר חסידים' (ובעקבותיו ה'חלקת מחוקק' וה'בית שמואל') הוסיף שצריך להתענות או להסתגף על כך, ואם כן רואים שנחשב שעבר על איסור, וכוונת ה'ספר חסידים' שעדיף לעבור על איסור קל יותר מאשר על איסור חמור יותר, וכך גם מדוקדק מלשונו, שלא כתב 'מותר לו להוציא זרע לבטלה', אלא 'טוב לו להוציא זרע לבטלה', כלומר עדיף שיעבור על איסור פחות חמור. אמנם שו"ת 'עזרת כהן' (שם) כתב, שהיות שעושה זאת כדי להינצל מעבירה אין כאן איסור של 'לבטלה', שכן גם זה נחשב לצורך, והצורך בכפרה הוא מכיוון שנטה אחרי יצרו, וזה מה שגרם לו לכך.

מהמקורות הנ"ל וממקורות נוספים ניתן לראות שנתנית זרע לתועלת אינה כרוכה באיסור הוצאת זרע לבטלה, גם אם הזרע עצמו אינו משמש לקיום מצוות פרו ורבו. אמנם לכאורה הנותן עצמו לא נותן את הזרע למטרת תועלת אלא לשם רווח כספי,¹⁷ אך מכיוון שיש אפשרות לנתינה לצורך התועלת ולא לצורך הרווח הכספי, שוב אין האישה שמשכנעת אותו לתת את הזרע עוברת על איסור של 'לפני עיור'.

עדיין יש מקום לבוא ולומר שתועלת עתידית כזו אינה נחשבת לתועלת, מכיוון שהיא אינה לפנינו, וכפי שכתב שו"ת 'נודע ביהודה' (תנינא יו"ד סי' רי) על השאלה האם ניתן להתיר ניתוחי מתים מכיוון שאפשר ללמוד מהם כיצד לרפא חולים אחרים באותה מחלה:

ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל... אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו

15. חלקת מחוקק, סי' כג ס"ק א.

16. בית שמואל, סי' כג ס"ק א.

17. דבר שבוודאי לא יכול להיחשב כתועלת המתירה את נתינת הזרע, שכן בתועלת הכוונה תועלת למצווה כלשהי (וכפי שראינו – היתר נישואין, קיום מצוות עונה, הצלה מאיסורים וכדומה).

איסור דרבנן, שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות, אם כן יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת, שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה, ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה... ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה, אם כן ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימיים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמהיר להשיב להקל.

אולם לאחר העיון נראה שיש כאן שני חילוקים מהותיים ממה שדן בו ה'נודע ביהודה':
1. מטרת המחקר כאן היא להביא לשיפור הפוריות, ויש כאן הרבה חולים לפנינו בעניין, ואין מדובר כאן בניתוח לצורך חולה עתידי ערטילאי, שלא ברור בכלל אם יעזור.¹⁸
2. ניתוח מתים הוא דבר אסור, אלא שהעלו צד להקל מצד פיקוח נפש, וה'נודע ביהודה' טען שזה לא נחשב לפיקוח נפש. לעומת זאת, על הצד שנתנית הזרע כאן אינה לבטלה, אין מדובר באיסור שמתירים לצורך אחר, אלא אין כאן כלל איסור. ולכן נראה, שאף על פי שלא נתיר לאדם עצמו לתת זרע לצורכי מחקר,¹⁹ כשמדובר באיסור של 'לפני עיור' יש מקום לצדד להקל שאין כאן איסור, ולהתיר לאישה לעבוד באותו מחקר, אף על פי שחלק מהעבודה היא גם לגרום לאנשים להוציא זרע לצורכי מחקר.²⁰ מלבד האמור לעיל, נראה לצדד למצוא עוד כמה סניפים להתיר את הדבר (אף שאין אחד מהם עומד בפני עצמו).

ב. איסור 'לפני עיור' כשבכל מקרה יהיה איסור

בגמרא (עבודה זרה ו ע"ב) מבואר שאיסור 'לפני עיור' קיים דווקא כשהאיסור ועושה האיסור נמצאים בשני עברי הנהר, ובלי המכשיל לא הייתה לאדם אפשרות לעבור על האיסור, אבל כשהאיסור נמצא ביחד עם האדם שנכשל בו, אין המכשיל עובר על 'לפני עיור', מכיוון שהנכשל היה יכול להיכשל גם בלי סיועו של המכשיל. אמנם במקרה הנידון, התברר שאם אותה עובדת הייתה מסרבת לעבוד במחקר זה, כנראה שהמחקר היה נסגר ולא היה אדם אחר שמכשיל את מוציאי הזרע באיסור, אולם בכל זאת ייתכן שהוצאת הזרע נחשבת כעבר אחד של הנהר, שהרי האנשים הללו יכולים להוציא זרע לבטלה גם מבלי שאותה אמברולוגית תשכנע אותם להוציא זרע. מכיוון שמדובר (מן הסתם) באנשים שאינם שומרי מצוות, יש סבירות גבוהה שהם אכן בכל

18. הערת עורך: י"פ. יש להוסיף שיתכן שהנודע ביהודה כתב את פסקו במסגרת הקהילה בחו"ל, אך בארץ ישראל שאני, כפי שכתבו פוסקי זמננו (על פי ר"ח שבת קלד ע"א) שבמסגרת ציבורית גם כשאינן חולה בפנינו נחשב פיקוח נפש כי בוודאי אצל רבים יהיה מי שיזדקק לכך. ועי' במאמרו של הרב רמי ברכיהו בגיליון זה.

19. מכיוון שההיתרים לעיל אינם מוסכמים, ואין כאן דחיפות אמיתית.
20. אחד מגדולי הדור (שחפץ בעילום שמו), שעמו התייעצתי בעניין, העלה טעם זה כסברא בלעדית להקל בדבר.

אופן מוציאים זרע לבטלה. עדיין לכאורה האמבריולוגית גורמת להם להוציא זרע לבטלה (אם אכן זהו זרע לבטלה) פעמים נוספות, אך בכל זאת יש לצדד להקל בזה משתי סיבות:

1. לדעת ראשונים רבים,²¹ מי שבכל מקרה עובר על איסור, אין איסור להכשיל אותו באותו איסור פעם נוספת,²² ולכן אין איסור למכור לגוי עובד עבודה זרה בזמן חגם בהמה, כשיש לו בהמה אחרת שיכול להקריבה לעבודה זרה, למרות שהוא גורם לו להקריב את שתי הבהמות ולעבור על איסור כפול.

2. למרות שיש ראשונים שחולקים וסוברים שאף באופן כזה הוא עובר על איסור,²³ ייתכן ובהוצאת זרע, שתלויה גם בכוחו של האדם, הוצאת הזרע לצורך המחקר תהיה במקום הוצאת זרע לבטלה אחרת של אותו אדם, ולא תגרום לו לאיסור נוסף.

אמנם גם כשאין איסור של 'לפני עיור' עדיין קיים איסור דרבנן של 'מסייע ידי עוברי עבירה', כפי שכתבו התוספות²⁴ והרא"ש,²⁵ אולם כתב הש"ך²⁶ שאין איסור מסייע ידי עוברי עבירה במי שמומר לעבור עבירות, ואף על פי שיש חולקים, נראה שאפשר לצרף זאת להיתר.

ג. איסור 'לפני עיור' כשהמכשיל אינו מצווה

נחלקו ראשונים אם אישה מצווה באיסור השחתת זרע הבעל. לדעת הרמב"ן²⁷ ועוד ראשונים, גם נשים מצוות על איסור השחתת זרע, אבל לדעת רבנו תם²⁸ מכיוון שנשים אינן מצוות על פרייה ורבייה, אין עליהן איסור השחתת זרע.²⁹

נחלקו ראשונים האם נשים מוזהרות להכשיל בלאו שהן אינן מצוות בו.³⁰ לפי זה יש לצרף את הדעה שנשים אינן מוזהרות להשחית זרע, ואין עליהן איסור 'לפני עיור' באיסור שאינן מוזהרות עליו, כדי למצוא עוד צד היתר לעבוד במחקר זה.

21. רא"ה ע"ז ב ע"א, מאירי שם ו ע"א, ריטב"א שם ע"ב.

22. ראה גם ברכת משה (קונט' התשובות סי' כא) ומחנה חיים (ח"א סי' מה), ראיות מראשונים ואחרונים נוספים שסברו כן.

23. ראה תוספות, ע"ז יד ע"ב ד"ה מקום בשם ר' יהודה; ותוס' רבנו אלחנן, ע"ז ו ע"א ד"ה ולא קתני.

24. תוספות, שבת ג ע"א ד"ה בבא.

25. רא"ש, שבת פ"א סי' א.

26. ש"ך, יו"ד סי' קנא ס"ק ו.

27. רמב"ן, נידה יג ע"א.

28. תוספות, יבמות יב ע"ב ד"ה שלוש.

29. ראה על כך עוד בשאלה 'האם עדיף שבמעבדות הפוריות יעבדו נשים?', שו"ת פוע"ה – פוריות, יוחסין וגנטיקה (עמ' 64-72).

30. ראה שני פירושים ברמב"ן יבמות פד ע"ב; וראה עוד שו"ת חתם סופר, ח"ה סי' רב; שו"ת תורת חסד, ח"ב סי' מה אות ג.

ד. צדדים נוספים להתיר

האישה מסרה שכשתחפש אנשים לצורך המחקר תוכל להשתמש בשיקול דעתה בשאלה למי לפנות. באופן כזה, נראה שעדיף שתפנה לאנשים שאינם יהודים כדי שייתנו זרע לצורך המחקר, שכן לדעת התוספות³¹ אין גויים מצווים באיסור הוצאת זרע לבטלה, ואף שיש חולקים³² בוודאי שכשיש אפשרות לפנות לגוי או לישראל, עדיף לפנות לגוי. עוד נראה למצוא צד להקל יותר, אם במסגרת המחקר ירכשו מכשיר ייעודי להוצאת זרע, כדי לאפשר לתורמים להוציא את הזרע באמצעות המכשיר ולא בידיים ממש, דבר שמקל על חומרת האיסור (אף על פי שכאשר הדבר אסור, האיסור קיים גם בהוצאת הזרע באמצעות מכשיר).

סיכום

נראה להתיר לאמבריוולוגית הזאת לעבוד במחקר על תאי הזרע, למרות שכחלק מהעבודה היא צריכה לפנות לתורמי זרע ולבקש מהם לתת מנות זרע למחקר, ויש כאן חשש של הכשלתם באיסורים, מהטעמים הבאים:

- יש מקום לומר שמכיוון שהם נותנים את הזרע לצורך מחקר ולא לבטלה, אין כאן איסור של הוצאת זרע לבטלה.
- מכיוון שמן הסתם האנשים שנותנים את הזרע הם בגדר מומרים להוצאת זרע לבטלה והיו מוציאים זרע בכל מקרה, אין כאן איסור.
- יש דעות שנשים אינן מצוות על השחתת זרע, ויש דעות שאין איסור 'לפני עיור' חל בנשים באיסור שאינן מצוות עליו.
- לרווחא דמילתא, יש לומר לאישה שתציע למוציאי הזרע להוציא את הזרע באמצעות מכשיר ולא בידיים, ושתשתדל לפנות לגויים ולא ליהודים.

31. תוספות, סנהדרין נט ע"ב ד"ה והא.

32. ראה משנה למלך, הל' מלכים פ"י ה"ז בדעת הרמב"ן נידה יג ע"א. ראה גם שו"ת במראה הבזק, ח"ג סי' קנב בשאלת השחתת זרע בגוי.